

PREGLED ZNAČAJNIJE ARHIVSKE GRAĐE ZA NOVIJU POVIJEST ISTRE, GORSKOG KOTARA, HRVATSKOG PRIMORJA I NJEGOVIH OTOKA, KOJA JE POHRANJENA U ARHIVU HRVATSKE

Josipa Paver
Zagreb

Gotovo u svim fondovima, koji se čuvaju u Arhivu Hrvatske, mogu se naći u većem ili manjem broju podaci koji se odnose na Hrvatsko primorje i njegove otoke, te na Gorski kotar i Istru. Neki su fondovi nastali neposredno na tom području, dok su drugi, a takvih je većina, nastali djelovanjem vrhovnih organa vlasti. U takvim se fondovima podaci, koji se odnose na primorsko-goransku regiju, nalaze u masi druge dokumentacije, pa je za njihovo pronalaženje potrebno ponekad izvršiti veća ili manja istraživanja. Ovim saopćenjem ne možemo ni u kojem slučaju obuhvatiti svu građu i sve fondove Arhiva Hrvatske, u kojima ima dokumenata s podacima o primorsko-goranskoj regiji i Istri, pa ćemo spomenuti samo neke, u kojima su takvi podaci najbrojniji i s obzirom na stupanj sredenosti i na izrađena znanstveno-informativna pomagala, najpristupačniji. Radi se prvenstveno o građi koja je nastala radom zakonodavnih tijela, te upravnih i pravosudnih organa, te o pojedinim rukopisnim ostavštinama i zbirkama. Od fondova nastalih radom zakonodavnih organa treba spomenuti spise Hrvatskog sabora od 1861 do 1918. godine. Iako spisi ovog fonda nisu sačuvani u cijelosti (svega 103 kutije građe) oni su ipak značajan izvor za proučavanje političkih i gospodarskih prilika u Hrvatskoj u II polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Naročito treba istaknuti izvještaje kotarskih predstojnika o situaciji na njihovu području te o djelovanju i radu pojedinih političkih stranaka, zatim zapisnike o toku samih izbora, interpelacije narodnih zastupnika u Saboru, izvještaje o raspoloženju naroda, političkom ponašanju državnih činovnika, učitelja i svećenika i sl. Tu su i razne predstavke i peticije, kao npr. peticije za financijsku samostalnost Hrvatske i dr. Spisi Hrvatskog sabora su uglavnom sređeni, ali znanstveno-informativna pomagala još nisu izrađena. Pomoć u pronalaženju građe mogu dati sačuvane pomoćne knjige, prvenstveno urudžbeni zapisnici i kazala.

Iz razdoblja naše revolucije i stvaranja organa nove narodne vlasti od neprocjenjive su važnosti spisi Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH-a). U Arhivu se čuva dio spisa ZAVNOH-a, u količini od 87 kutija i to uglavnom spisa Predsjedništva, Ekonomskog, Prosvjetnog i Pravosudnog odjela. O

stvaranju mreže NOO-a u Istri, Hrvatskom Primorju, Gorskom kotaru, te na otocima nalazimo u građi ZAVNOH-a vrlo mnogo dokumenata, a isto tako i djelovanju i radu okružnih i kotarskih NOO-a, o organizaciji prosvjetnog rada, zdravstvene službene, narodnog gospodarstva, sudstva i sl. Zanimljivi su i izvještaji o političkim prilikama na području pojedinih NOO-a, o radu prehrambenih komisija, posebno o problemima ishrane naroda na području Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara, i sl. Radovi na sređivanju ovog fonda su pri kraju. Svi spisi su registirani, pa se pronalaženje potrebnih podataka može vršiti bez većih teškoća.

Dokumentacija nastala radom pojedinih organa uprave najbrojnija je u Arhivu Hrvatske. Od vrhovnih organa uprave u Hrvatskoj i Slavoniji treba spomenuti: Bansko vijeće, od 1848. do 1850. g. (22 kutije i 32 knjige); Banska vlada (/1850-1854/, 83 kutije i 45 knjiga); Namjesništvo (/1854-1861/, 257 kutija i 65 pomoćnih knjiga). Za razdoblje od 1849. do 1861. g. značajni su Hrvatski spisi austrijske vlade (175 kutija), u kojima su sadržani spisi Ministarstva pravosuđa, unutrašnjih poslova, trgovine, obrta i javnih radova, te Ministarstva bogoštovlja i nastave, koji su se odnosili na Hrvatsku i Slavoniju. 1861. sve te spise je preuzela Dvorska kancelarija u Beču, koja je do 1869. bila neka vrsta vlade za Hrvatsku i Slavoniju. Spisi nastali radom Dvorske kancelarije zapremaju 281 kutiju, a pored toga postoji i 68 knjiga. Njezinu funkciju preuzima 1869. godine. Ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sa sjedištem u Budimpešti. Međutim, za razdoblje od 1869. nadalje mnogo su važniji spisi Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu. Građa ovog fonda najznačajniji je i osnovni izvor za proučavanje političke, gospodarske, socijalne i kulturne povijesti Hrvatske u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Iako nije sačuvan u cjelovitom stanju, ovaj je fond po broju kutija (12.600) najveći u Arhivu Hrvatske. Premda su ga istraživali mnogi arhivisti i povjesničari, još je uvijek u cjelini nedovoljno proučen i istražen, a zbog velike količine građe, kompliciranog registraturnog sistema, nedovoljnih znanstveno-informativnih pomagala i vrlo slabo sačuvanih pomoćnih knjiga (kazala i urudžbenih zapisnika) i teže pristupačan.

Za razdoblje nakon 1918. godine treba spomenuti građu Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca, (20 kutija i 7 pomoćnih knjiga), Pokrajinsku upravu za Hrvatsku i Slavoniju (1922-1925), ukupno 478 kutija i 58 knjiga), Primorsko-krajišku oblast (1924-1929), 1162 kutije i 378 pomoćnih knjiga), Kr. bansku upravu Savske banovine (/1929-1939/, 1899 kutija, 595 svežnjeva i 283 pomoćne knjige) i Bansku vlast Banovine Hrvatske s 527 kutija i 38 pomoćnih knjiga.

S obzirom na to da su svi fondovi koje smo do sada nabrojili, nastali djelovanjem najviših organa vlasti na području Hrvatske, koji su imali određenu nadležnost u rješavanju pitanja iz oblasti unutrašnjih poslova, pravosuđa, prosvjete i bogoštovlja, zdravstva i narodnog gospodarstva, njihova je sadržajna fizionomija vrlo slična, izuzimajući određene specifičnosti, koje su bile odraz trenutne političke situacije i određenih događaja i previranja. U svim tim fondovima redovito nailazimo na izvještaje kotarskih oblasti, žandarmerijskih i drugih organa o političkim prilikama ili o stanju opće uprave, posebno o radu općinskih i kotarskih uprava, o djelovanju političkih stranaka, te o stanju poljoprivrede, prosvjete, zdravstva, trgovine, zanatstva i industrije na određenom području. Kroz cijelo razdoblje od 1848. do 1941. godine upadljivo su brojni izvještaji o teškom ekonomskom stanju pučanstva u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, pojavama gladi, ovrhama zbog neplaćanja poreza, iseljavanju i sl. Tjedni izvještaji o važnijim događajima najčešće govore o djelovanju i radu istaknutih političkih osoba ili stranačkih prvaka, o djelovanju političkih stranaka, o zborovima i političkim skupštinama. Ne treba zanemariti

ni podatke o radu i osnivanju pojedinih društava i čitaonica, o cenzuri štampe, radničkom pokretu, seljačkim nemirima i sl. Vrijedni su podaci o stanju poljoprivrede, o gradnjama cesta, željeznica, javnih zgrada i sl., o prosvjetnim pitanjima (gradnja škola, podaci o učenicima i učiteljima, nabavci školskog inventara, izvješća o stanju škola) o zdravstvu i veterinarstvu (kretanje zaraznih bolesti, gradnja i popravak bolnica, i dr.). Treba napomenuti da u fondovima koji su nastali prije 1918. godine ima vrlo mnogo takvih i sličnih podataka za Hrvatsko primorje i Gorski kotar, dok su podaci za Istru i Kvarnerske otoke znatno oskudniji. Iz razumljivih razloga ti podaci postaju od 1918. relativno brojni posebno u građi Narodnog vijeća SHS i u građi odsjeka za Istru osnovanog sredinom 1919. godine unutar Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu.

Niz spisa Narodnog vijeća i Odsjeka za Istru govore o situaciji na granicama nove države, o teškoj situaciji na Rijeci, o zaposjedanju naših krajeva od Talijana, o njihovu teroru nad našim stanovništvom, o utjecaju povratnika iz ruskog zarobljeništva, posebno u Gorskom kotaru, o osnivanju i djelovanju mjesnih odbora Narodnog vijeća i dr. Unutar građe Odsjeka za Istru, koji je trebao voditi poslove u vezi s Istrom dok se ne riješi pitanje njene pripadnosti i izvršiti pripreme za eventualno preuzimanje uprave u Istri nakon odlaska talijanske vojske, nalazi se i građa Odbora Narodnog vijeća za Rijeku-Sušak. Spisi (36 kutija i 17 knjiga) sačuvani su dosta cjelovito. Od 1919. godine dalje svode se uglavnom na izvještaje o manifestacijama u znak protesta zbog talijanskog posizanja na naš teritorij, dok su nakon 1930. vrlo brojni podaci o istarskim izbjeglicama, te izvještaji pograničnih organa o događajima na granici prema Italiji te izvještaji vladinih povjerenika i obavještajnih organa o situaciji u Rijeci i Istri.

Treba istaknuti da su pojedini fondovi, koje smo ovdje spomenuli, ili neki njihovi dijelovi sačuvani vrlo fragmentarno, a ponegdje je situacija takva da su sačuvani podaci tek drugorazrednog značenja. Takvo je stanje prvenstveno kod Namjesničkog vijeća. Međutim, upravo za to razdoblje kao izvanredan izvor može poslužiti građa Riječke županije (145 kutija spisa i 10 knjiga iz razdoblja od 1849. do 1886. g.). Za razdoblje od 1886.-1922. g. sačuvani su spisi Modruško-Riječke županije (143 kutije spisa i 62 knjige) koji nažalost po vrijednosti i obilju podataka znatno zaostaju za građom Riječke županije. Za razdoblje između dva rata treba istaknuti detaljno sređenu i popisanu građu Kotarske oblasti Kastav i Okružnog inspektora ogulinskog u Zagrebu (1929-1934), te fragmente fonda Kotarske oblasti Vrbovsko, koji se nalazi unutar građe Raznih kazneno-političkih spisa. U građi neprijateljskih organa vlasti, posebno u građi Ministarstva tzv. NDH izuzev Min. prosvjete nalazimo tek neznatnu količinu građe o problematici Gorskog kotara, Istre i Hrvatskog Primorja. O zločinima okupatora na ovom području naći ćemo brojne podatke u arhivskoj građi Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, nastaloj u razdoblju od 1945. do 1948. g. Od građe pravosudnih organa spomenut ćemo fond Državnog nadodvjetništva u Zagrebu koji potječe iz vremena od 1861. do 1945. Sastoji se iz 362 kutije spisa i 130 pomoćnih knjiga. Fond je potpuno sređen, te je izrađen detaljan popis sadržaja.

U sadržajnom pogledu najvrednije su serije s rimskom oznakom II, te R i kns s dokumentima o nemirima 1903, cenzuri štampe i s procesima protiv istaknutih komunista i učesnika revolucionarnog radničkog pokreta. Spomenut ćemo još građu Sudbenog stola u Ogulinu (1859-1928) u ukupnoj količini od 37 kutija. Građa je nesređena, a osim sumarnog opisa sadržajne fizionomije, drugih znanstveno-informativnih pomagla nema.

Od zbirke koje se čuvaju u Arhivu Hrvatske posebnu pažnju zaslužuje zbirka

Matičnih knjiga - ukupno 2258 knjiga iz razdoblja od 1640. do 1918. godine. Među tim knjigama ima oko 70 knjiga koje potječu s primorsko-goranskog područja (Bri-bira, Crikvenice, Čabra, Fužina, Novog Vinodola, Mrkoplja, Senja, Liča itd.) U našem Arhivu čuva se i zbirka od oko 18.000 letaka, plakata i proglasa, a među njima ima dosta takvih koji potječu s ovog područja. Zbirka je sređena, a sva stampata su registrirana.

Od rukopisnih ostavština neizostavno treba spomenuti Rukopisnu ostavštinu Vjekoslava Spinčića iz vremena od 1867. do 1931. godine. 133 kutije građe detaljno je sređeno, a čitav fond je snimljen. Radi se o više nego dragocjenom materijalu za historiju Istre i Hrvatskog Primorja, pa ga istraživači vrlo često i mnogo koriste.

U ovom pregledu naveli smo samo najznačajnije fondove u kojima se može naći veća količina dokumenata za povijest Istre, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i otoka Krka, Cresa, Lošinja i Raba. Međutim, u Arhivu Hrvatske ima dosta i takvih fondova, u kojima se mogu pronaći malobrojni, ali često vrlo korisni i manje poznati podaci, koje nismo mogli spomenuti u jednom tako kratkom pregledu.